

Dödsfall och begravning i de ortodoxa och österländska kyrkorna under corona-pandemin

(Följande dokument är sammansatt av Misha Jaksic, samordnare för de ortodoxa kyrkorna på Sveriges kristna råd den 8 april 2020)

Inledning

De ortodoxa och österländska kyrkorna är kristna samfund med rötter i Öst- och Sydeuropa, Mellanöstern och Afrika. Inom denna kyrkofamilj finns två undergrupper: *de bysantisk-ortodoxa kyrkan* och *de orientalisk-ortodoxa kyrkorna*. De bysantisk-ortodoxa kyrkan växte fram inom det bysantiska kejsardömet från 300-talet och framåt. I Sverige representeras den bysantisk-ortodoxa kyrkan av framförallt kyrkor från östra Europa (t.ex. grekisk-ortodoxa, serbisk-ortodoxa och rysk-ortodoxa). De är självständiga kyrkobilddningar men ser sig själva som en och samma trosgemenskap.

De orientaliska-ortodoxa kyrkorna växte fram utanför det bysantiska kejsardömet och dess kyrkliga jurisdiktion. Deras lära och traditioner ligger nära de bysantiska, men av teologiska, språkliga och politiska skäl har de kommit att utgöra en separat kyrkogemenskap sedan 500-talet. Här återfinns samfund med ursprung i Mellanöstern och Nordafrika såsom den syrisk-, koptisk- och etiopisk-ortodoxa kyrkorna.

Följande dokument är tänkt att ge en allmän orientering kring dödsfall och begravning som är gångbar inom samtliga ortodoxa och österländska kyrkor. Läsaren bör ha i åtanke att det kan förekomma vissa variationer och avvikelser mellan de olika kyrkotraditionerna. I det följande kommer de kyrkor som här avses att benämnas som "ortodoxa".

Ett allmänt ortodoxt kristet sätt att förhålla sig

Många av världens ortodoxa kyrkor har mött den pågående coronapandemin genom att stänga sina kyrkor för gemensamma gudstjänster, för att på så vis bidra till att motverka smittspridningen. Kyrkans millennielånga historia har rika erfarenheter av tider då människor av olika skäl – krig, katastrofer, förföljelser, m.m. – inte kunnat samlas till fysisk kyrklig gemenskap, bön, kommunion.

En annan erfarenhet är den fritt valda ensamheten av munkar, nunnor, eremiter; hängivna Kristi efterföljare, som valt ett liv i ensamhet, dock med full fokus på sin Gudsrelation, bön för hela skapelsen och en bibehållen medvetenhet om sin delaktighet i kyrkans gemenskap utan begränsningar av tid och rum. Enligt ortodox kyrkosyn pågår bönen och liturgin ständigt, och den himmelska bönegemenskapen sammanfaller med den jordiska.

Ortodox tradition och ortodoxa teologer visar i den uppkomna situationen även på familjen och den enskilda människan som en *microecclesia*, en liten kyrka, som i sin påtvingade eller frivilliga ensamhet och längtan efter Gud, har Gud fullt närvarande hos sig, ja, även inom sig, i människans egenskap av Guds egen avbild (1 Mos 1:27).

Ortodoxa kyrkan har ett mycket starkt beaktande av Inkarnationen, Guds människoblivande i Jesus Kristus, vilket bl.a. bidrar till en mycket omfattande, detaljrik och skön symbolisk spiritualitet, med det ikoniska tänkandet av att Guds människoblivande också innebär en gudomlighetens förening med det materiella. Ikonens, den heliga bildens betydelse är ett av de tydligaste exemplen på detta, liksom alla de många välsignelsehandlingar där materia tas i anspråk, såsom vatten, vin, bröd, vete, olja, växter, och där all materia är föremål för Guds

välsignelse och helgande, utifrån Bibelns skapelseberättelse om att Gud skapade och *såg att det var gott* (1 Mos 1:12).

I spänningsfältet mellan de undersköna ortodoxa kyrkorna och katedralerna (med bl.a. gyllene kupoler och vackert och rikligt utsmyckade kyrkorum) och ökenfädernas och ökenmödrarnas högst asketiska liv och minimalism, bl.a. i efterliknelse av Johannes Döparen (Mark 1:4-6), kan vi även hitta kyrkans och den ortodoxe kristnes möjlighet till anpassning i tider som den pågående, då hela världen och tillvaron tycks satta på undantag; så även i samband med dödsfall och begravningar.

Dödsfall och begravningar

(Stycken med fet stil: att tänka på under coronapandemin)

Inför döden tillkallas en präst

När en ortodox kristen ligger för döden, är det brukligt en ortodox präst tillkallas. Prästen kan ge biktens sakrament och avlösning samt den heliga nattvarden. I förrättningshandboken finns även en särskild bön ”då själen skiljer sig från kroppen” som prästen kan be, när en troende ligger för döden.

En präst som ska besöka en smittad person på sjukhus, måste klä på sig en utrustning som skyddar mot smitta. Detta måste ske med hjälp av sjukhuspersonal. Inte minst när skyddsutrustningen tas av, måste vissa strikta försiktighetsåtgärder vidhållas. En praktisk svårighet kan finnas i bristen på ortodoxa präster, framförallt i nordligare och glesare bebyggda delar av vårt land. Viktigt är att präst och vårdande sjukpersonal, alt. personal i sjukhuskyrkan, kan vara i kontakt, i fall då präst inte kan komma till sjukhuset, så att de förra kan vara en förmedlande länk av kärlek, hopp och förtröstan.

Tvagning och smörjelse

När en person avlidit tvättas vanligen kroppen och kläs i högtidliga kläder; kyrkliga ämbetsbärare i sina liturgiska skrudar. Har vederbörande inom sitt yrke burit uniform, kan han/hon kläs i uniformen. Den avlidnes kropp tvättas. En avliden präst smörjs med olja av någon/-ra av sina kollegor. Bön för och med den avlidne kan ske på platsen för dödsfallet, i hemmet eller sjukhuskapellet.

Under pandemin blir tvagning och smörjelse omöjligt med personer som avlidit till följd av smittan. Desto viktigare blir det att ansvarig personal hanterar de avlidnas kroppar med så stor värdighet som möjligt. Innan den avlidne läggs i förslutning, kunde, om anhöriga så önskar, och om möjligt är, en ikon eller kors läggas på den avlidnes bröst.

Tidsaspekten

Enligt ortodox praxis genomförs begravningen vanligen inom ett dygn efter dödsfallet.

Här har en anpassning redan skett till en längre tidshantering i vårt land mellan dödsfall och begravning. När nu, i rådande situation med COVID-19, begravningar behöver genomföras snabbare, blir detta mer i överensstämmelse med vedertagen ortodox praxis.

Begravningsakten och behandling av kistan

I samband med begravningsakten i kyrkan/kapellet, placeras den döde med ansiktet österut, vanligen i riktning mot kyrkans altare. Tillsammans med församlingen är den avlidne vänd mot öster, mot Kristus, som i ortodox hymnologi bl.a. kallas *Soluppgången från höjden*. Kistan brukar vara öppen. Om de anhöriga vill ha kistan stängd – vilket inte är ovanligt i Sverige, p.g.a. det långa tidsmässiga avståndet mellan dödsfallet och begravningen – brukar detta önskemål respekteras. Vanligtvis vill prästen då innan begravningsakten att kistan öppnas för honom, och

att han ber en bön, i det han ser och kan beröra den döde, då han välsignar honom/henne och meddelar honom/henne syndernas förlåtelse. Det är vanligt att de närmast anhöriga har med vin och kokt vete (*kolyva*), men även bröd och honung kan förekomma (bibliska symboler för uppståndelsen, livet och evighetens sötma). Dessa välsignas och delas ut till de närvarande för gemensam förtäring efter begravningsakten. Det kan även förekomma att det dukas upp till hela måltider vid den avlidnes grav.

För tillfället råder restriktioner, vad avser samlingar av grupper av människor på en och samma plats. Ortodoxa begravningar tenderar att vara välbesökta. Viktigt är att under denna period minimera antalet besökare till så små grupper som möjligt, företrädesvis främst med de närmast sörjande. De för de ortodoxa så vanliga betygelserna av gemenskap och samhörighet och delaktighet, i form av omfamningar och kyssar, måste helt undvikas, liksom all övrig kroppslig kontakt. Behörigt avstånd mellan begravningsgästerna behöver beaktas i begravningsrummet och under hela begravningsakten.

Kistan får och kan inte öppnas. En möjlighet finns att intill begravningskistan ha en bild av den avlidne, då bilden, ikonen, är så viktig inom ortodox tradition, och inte sällan även förekommer på gravstenar över ortodoxa kristna. Naturligtvis ska, under rådande förhållanden, bröd, vin, vete -eller något annat till gemensam förtäring - inte tas med till begravningen.

Ortodoxa kyrkan har året efter dödsfallet, men även därefter, naturliga tillfällen för åminnelsegudstjänster för de avlidna. De avlidna kan även ihågkommas i kyrkans ordinarie gudstjänster och i samband med kommunionen. Detta kan vara möjliga tillfällen att bjuda in släktingar, vänner och bekanta, som önskat men inte fått eller kunnat närvara vid begravningen.

Övrigt: om gravplats, riktning på graven, kremering och obduktion/balsamering

Det finns kanon och ritual som enligt Kyrkan bör beaktas, men man är i regel tämligen öppen för folkliga seder och bruk som brukar variera, i vissa länder t.o.m. från ort till ort. En kristen brukar ha ett kors rest över sig (det finns t o m en bön för välsignelse av gravkorset), men man kan f.ö. se en hel del variationer. I Sverige har vissa få ortodoxa grupper egna gravplatser, framförallt i storstäderna, men det vanligaste är att begravningar sker på allmänna anvisade begravningsplatser. Önskemålet är att den avlidne begravs med ansiktet mot öster, men även här råder viss anpassningsbarhet.

Ortodoxa kyrkan motsätter sig kremering. En människa är en förening av kropp och själ, och jordbegravningen grundar sig i tron på den kroppsliga uppståndelsen. Kyrkan bär även en erfarenhet av att vissa kroppar av heliga personer inte rörts av förgängelsen. Dessa vördas som relikier, och är källa av nåd, tröst och helande för många troende.

Det finns även en restriktivitet när det gäller obduktion och balsamering, men dessa kan tillåtas när goda skäl därtill finns, t.ex. behovet att fastställa en dödsorsak, eller när kvarlevor behöver transporteras långa sträckor.

Kort om hur en ortodox begravningsgudstjänst vanligen går till

Begravningsgudstjänsten bär formen av en ortodox morgongudstjänst. Huvudtemat är bönen om den avlidnes frälsning, eviga liv, vila och ro vid Abrahams sida och bland de heliga i Guds rike. Gudstjänsten i kyrkan/kapellet varar runt 45 minuter. Den leds av en präst (i förekommande fall tillsammans med diakon). Kören och/eller folket sjunger. Inga musikinstrument brukas i den Ortodoxa kyrkan, och gudstjänsten har en fast ordning. Eventuell önskemusik hänvisas oftast till begravningskaffet/måltiden. Ett alternativ kan vara straxt före eller efter begravningsakten. Församlingen håller vanligen brinnande vaxljus i sina händer.

Prästen beröker vid olika tillfällen den avlidne och församlingen. I vissa fall förrättas begravningsgudstjänsten i anslutning till liturgin (kyrkans huvudgudstjänst). Detta gäller, inte minst, i samband med begravningar av kyrkliga ämbetsbärare.

Vid gudstjänstens slut ger de anhöriga och församlingen den avlidne sin sista hälsning. Man passerar runt kistan en och en. Det är inte ovanligt att de närmast sörjande kysser den avlidne. Kören sjunger under tiden de s.k. avskedssångerna.

Efter gudstjänsten i kyrkan/kapellet bärs/förs kistan med den avlidne till begravningsplatsen. Där beröker prästen graven runtom, den avlidne och de församlade. En bön bes som är snarlik den som användes alldeles efter dödsfallet. Medan prästen beröker, sjunger folket *Evig åminnelse*. I vissa ortodoxa lokaltraditioner gjuter man vin och olja över kistan, prästen sprider askan ur rökelsekaret över den. Vanligen kastar alla en handfull mull över kistan.

Begravningsgudstjänsten varierar, beroende på om den avlidne är ett barn (man utelämnar då böner om syndernas förlåtelse), biskop, präst, munk eller nunna, samt om den äger rum under den Ljusa veckan (veckan efter Påsk). Diakoner begravs enligt ordningen för lekmän.

Åminnelsegudstjänster (*pahihida* eller *parastos*) för en avliden firas tre, nio samt fyrtio dagar efter dödsfallet, därefter som halvårsåminnelse och ettårsåminnelse. Åminnelser kan sedan firas på varje årsdag. I samband med begravningar och åminnelser av de döda är det inte ovanligt att man tar med sig mat och dryck till graven. Traditionen påbjuder, som nämnts ovan, bruk av bl.a. kokt vete och vin, symboler för uppståndelsen och Kristi blod. Det är brukligt att de troende tänder ljus för sina levande och döda anhöriga och vänner, samt åminner dem vid varje gudstjänst. Här tar Ortodoxa kyrkan fasta på Jesu ord: *Gud är inte en Gud för döda utan levande* (Matt 22:32), och kyrkan ses som gemenskapen av både levande och döda, samtliga levande inför Gud.

Misha Jaksic
8 april 2020

Notering: följande större ortodoxa och österländska kyrkor är idag verksamma i Sverige:

Antiokiska ortodoxa kyrkan	Rumänska ortodoxa kyrkan
Armeniska apostoliska kyrkan	Ryska ortodoxa kyrkan
Bulgariska ortodoxa kyrkan	Ryska ortodoxa kyrkan
Eritreanska ortodoxa koptiska kyrkan	Serbiska ortodoxa kyrkan
Etiopiska ortodoxa kyrkan	Svenska ortodoxa prosteriet
Finska ortodoxa församlingen	Syrisk-ortodoxa kyrkans ärkestift
Grekisk-ortodoxa Metropolitdömet	Syrisk-ortodoxa kyrkans patr. ställföreträdarskap
Koptiska ortodoxa kyrkan	Österns gamla kyrka
Makedonska ortodoxa kyrkan	Österns assyriska kyrka